

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЯК КРАЙНЬОЇ МІРИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ

THE ISSUE OF LEGAL REGULATION TERMINATION OF PATERNAL RIGHTS AS AN EXTREME MEASURE OF RESPONSIBILITY OF PARENTS

Романко К.М.,

*студентка магістратури юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Менджул М.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного приватного права,
правосуддя та адвокатури юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті аналізуються проблемні питання правової регламентації позбавлення батьківських прав. Визначено соціальне значення позбавлення батьківських прав та можливості їх поновлення. Розглянуті та досліджені деякі аспекти при розгляді справ про позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: батьківські права, відповідальність, батьки, діти, права.

В статье анализируются проблемные вопросы правовой регламентации лишения родительских прав. Определено социальное значение лишения родительских прав и возможности их возобновления. Рассмотрены и исследованы некоторые аспекты при рассмотрении дел о лишении родительских прав.

Ключевые слова: родительские права, ответственность, родители, дети, права.

This article analyzes the problematic issues of legal regulation termination of parental rights. Defined social importance of termination parental rights and opportunities for updating. Considered and investigated several aspects in cases of termination of parental rights.

Key words: parental rights, responsibilities, parents, children, law.

Постановка проблеми. Однією із найбільш актуальних проблем сучасної України є захист прав дитини.

Правовий механізм захисту прав дитини, що об'єктивно відрізняється від механізму захисту повнолітніх громадян, потребує значного вдосконалення, про що неодноразово відмічалось у науковій літературі. Така складна та морально важка процедура, як позбавлення батьківських прав, на жаль, стала розповсюдженим явищем у сучасному суспільстві.

В Україні законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Декларації ООН про права дитини (1959 р.), Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Сімейному кодексу України (далі – СК України), а також інших нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Як зазначено в Декларації ООН про права дитини (1959 р.), «дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості»[5, с. 18].

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. передбачає, що кожна дитина має право на достатній життєвий рівень. При цьому виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини [6].

Метою статті є аналіз основних проблемних питань з приводу законодавчого визначення та процедури позбавлення батьківських прав, соціального значення такого явища для батьків, що допоможе в подальшому виявити прогалини у законодавстві та вдосконалити механізм захисту прав та інтересів дитини.

Стан дослідження проблеми. Основою для здійснення цього дослідження стали праці відомих фахівців у галузі сімейного, цивільного та цивільного процесуального права, галузевих юридичних наук, а саме: Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, І.Н. Глівінської, Є.В. Єрохіна, О.А. Чауської, Т.А. Фадеєвої.

Виклад основного матеріалу. Захист прав дитини забезпечується комплексом заходів, одним з яких є позбавлення батьківських прав.

Щорічно в Україні близько 100 тисяч дітей залишаються сиротами при живих батьках внаслідок позбавлення батьківських прав чи відмови батьків від дитини, які не виконували своїх обов'язків щодо виховання дітей.

Відтак, постає така проблема батьківської відповідальності, як відсутність необхідної теоретичної основи для закріплення на законодавчому рівні основоположних понять, таких як «сімейна відповідальність» та безпосередньо «відповідальність батьків». У науці сімейного права виникає гостра необхідність провести комплексні дослідження, присвячені інституту сімейної відповідальності, які б враховували вимоги сьогодення. Так, на думку І.Н. Глівинської, «відповідальність» у сімейному праві являє собою охоронний правовий інститут, в рамках якого здійснюється захист прав та реалізуються передбачені санкцією негативні для порушника наслідки [1, с. 493].

Варто відмітити, що черговим недоліком у вітчизняному сімейному законодавстві є відсутність закріпленого поняття «позбавлення батьківських прав». Так, науковець А.Г. Григор'єва пропонує закріпити у Сімейному кодексі таке визначення: «позбавлення батьківських прав – це міра сімейно-правової відповідальності, спрямована на захист прав та інтересів дітей і тягне за собою правові наслідки для батьків» [2, с. 2].

Одним із основних джерел, які регламентують права дитини як самостійної особистості є Конвенція ООН «Про права дитини». Україна є учасницею цієї Конвенції з 27 лютого 1991 року.

У статті 9 згаданої Конвенції презюмується принцип єдності сім'ї та недопустимості втручання держави у здійснення права на особисте та сімейне життя шляхом закріплення положення про обов'язок держави-учасниці забезпечувати спільне перебування дитини і батьків [5, с. 20].

Тобто інститут позбавлення батьківських прав регламентований міжнародно-правовим актом, який отримав своє закріплення і розвиток в національному законодавстві України. В якості основного національного джерела варто назвати ст. 151 СК України, яка забезпечує право дитини на захист своїх прав та інтересів [8, с. 37].

Згідно зі ст.164 СК України, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо:

1. не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2. ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини. Найбільш розповсюдженою підставою для позбавлення батьківських прав є саме ухилення від виконання батьками обов'язків щодо виховання дитини.

Ця підстава займає найбільш питому вагу серед інших підстав ч. 1 ст. 164 СК. Згідно з п. 16 Постанови Пленуму ВСУ № 3 від 30.03.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при

розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав», ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема:

- не забезпечують необхідного харчування;
- не забезпечують необхідного медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання;
- не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідно для її нормального самоусвідомлення;
- не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей;
- не сприяють засвоєнню нею загальнонавчальних норм моралі, не виявляють інтересу до її внутрішнього світу;
- не створюють умов для отримання нею освіти [7].

Зазначені фактори як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

3. жорстоко поведуться з дитиною;
4. є хронічними алкоголіками або наркоманами;
5. вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
6. засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини [8, с. 40].

Стан роботи щодо захисту прав дітей від злочинних посягань, а особливо з боку найближчих людей, осіб, які повинні в першу чергу здійснювати функції захисту та виховання дитини (батьки, вихователі, педагоги, опікуни, усиновителі), потребує системного розгляду та дослідження.

Як зазначається в літературі, жорстоке поводження з дітьми і підлітками, як правило, відбувається у таких категоріях сімей: алкоголіки і наркомани; малозабезпечені сім'ї; сім'ї, в яких один або двоє батьків безробітні.

За даними ЗМІ, кожен рік в Україні від 10 до 15 тисяч дітей страждає від жорстокого поводження вдома.

За статистикою, у м. Ужгород за 2014 рік міськрайонним судом прийнято до розгляду 80 справ про позбавлення батьківських прав, з яких майже половину задоволено [4].

Стосовно суб'єктів на подання до суду позову про позбавлення батьківських прав, то ними можуть бути: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років [9, с. 42].

Визначаючи цілі позбавлення батьківських прав, слушну думку висловила Т.А. Фадеєва. Відповідно, такими цілями є:

- створення нормальних умов для життя і розвитку дитини, охорони її здоров'я;
- покарання батьків за їх суспільно-шкідливу поведінку;
- виховний вплив на батьків, які позбавлені батьківських прав і мають можливість поновити їх;
- превентивний вплив на учасників сімейних правовідносин [11, с. 384].

Позбавлення батьківських прав можна розглядати як виключний засіб сімейно-правової відповідальності. Як стверджує О.А. Чауська, незалежно від того, що основою позбавлення батьківських прав слугує неналежне виконання батьківських обов'язків, розлука дитини з батьками і поміщення її у спеціальні дитячі заклади в ряді випадків є важкою психічною травмою для дитини [10, с. 93].

Як зазначалось вище, позбавлення батьківських прав є покаранням і носить каральний характер. Але, на жаль, не всі батьки сприймають позбавлення прав відносно власних дітей як покарання. Навпаки, деякими з них така ситуація сприймається як звільнення від обтяжуючих їх обов'язків щодо виховання та утримання дитини, що свідчить про недостатню ефективність такої санкції.

Порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав регулюється цивільним процесуальним та сімейним законодавством. Перше встановлює загальні, а друге – спеціальні правила розгляду таких справ. З нашої точки зору, правильне застосування законодавства, що регулює порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав, покликане, з одного боку, запобігти багатьом негативним явищам, а з другого, – бути гарантією захисту прав та законних інтересів дітей, попередження дитячої бездоглядності, правопорушень неповнолітніх тощо.

Після розгляду справи суд виносить рішення або задовольнити позов і позбавити батьків їх прав, з огляду очевидної загрози здоров'ю, життю та інтересам дитини, або ж відмовити в задоволенні позовних вимог на основі недостатності фактів для позбавлення батьківських прав, або з причини різкого перегляду батьками власної позиції щодо виховання дитини та становлення на шлях виправлення. Після цього суд виносить попередження про недопустимість в подальшому порушення батьками своїх прав відносно дитини.

На практиці існують випадки, коли в процесі судового розгляду відповідач, бажаючи зберегти дітей, запевняє суд, що він готовий негайно лікуватись від алкоголізму чи наркоманії. На думку Є.В. Єрохіної, такі пропозиції недопустимі, адже

залишення дитини в сім'ї, де її фізичному, моральному і духовному розвитку загрожує небезпека, лише на основі наданих словесних обіцянок неприпустимо і може завдати дитині ще більшу шкоду [3, с. 21].

Тобто лише за наявності реальної зміни поведінки відповідача та наявності доказів змін у його поведінці суд може відмовити у задоволенні позову.

Крім того, законодавством передбачено не безвідворотний характер такої міри сімейно-правової відповідальності, так як існує можливість поновлення батьківських прав.

Стосовно наслідків позбавлення батьківських прав, то важливо зазначити, що суд рідко реалізує на практиці надані йому законом повноваження за ст. 167 СК України – подальше проживання дитини і батьків [8, с. 42]. На сьогодні в судовій практиці позбавлення батьківських прав дитина, як правило, передається в дитячу установу або на виховання в іншу сім'ю, а її батьки, позбавлені батьківських прав, продовжують використовувати їх спільне житлове приміщення. Відповідно, суд повинен вирішувати питання з приводу проживання батьків і дітей після розгляду справи про позбавлення батьківських прав, а також вирішити питання часткової власності, якщо така є. У такому випадку дитині буде набагато простіше в подальшому влаштувати своє майбутнє життя.

У зв'язку з тим, що батьки не звільняються від майнових обов'язків щодо утримання дитини, доцільним є встановлення компенсації за моральну та майнову шкоду.

Як зазначалось вище, позбавлення батьківських прав не є безповоротним. Метою поновлення батьківських прав є відновлення необхідного та природного зв'язку дитини з батьками. До того ж можливість поновлення у батьківських правах є серйозним стимулом для зміни батьками свого відношення до життя, загальноприйнятих правил сімейного і суспільного життя, для розуміння того, що немає більш важливої та відповідальної місії, ніж бути батьками, проявляти турботу відносно своїх дітей [9, с. 63].

Але, на практиці, така форма захисту прав дитини, як позбавлення батьківських прав, досить недосконала у плані реабілітації батьків. На наш погляд, повинна діяти служба, яка б займалася розробкою систем і програм, які б регулювали процедуру реабілітації таких батьків, і допомагала повернути дітей у їх рідні сім'ї. Це необхідно для того, щоб батьки, які бажають повернути дитину, були ознайомлені з тим комплексом дій, які повинні вчинити, та комплектом документів і сукупністю доказів, які повинні пред'явити в суді при подачі позову з приводу поновлення батьківських прав.

Висновки. Аналізуючи наведені положення, можна дійти висновку, що позбавлення батьківських прав є серйозним покаранням за невиконання батьківських обов'язків і є крайньою необхідністю у випадках, коли фізичне, моральне та духовне благополуччя дитини є в небезпеці або знаходиться під загрозою. Така процедура надає можливість захистити права, інтереси та всебіч-

ний і повноцінний розвиток дитини. З іншої сторони, державний осуд поведінки батьків вказує на їх помилки, дає настанову для виправлення і можливості повернення дитини в сім'ю. Позбавлення батьківських прав носить також превентивний характер, що дає змогу іншим батькам переосмислити відносини з дітьми і стати на шлях виправлення задля збереження повноцінної сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гливинская И.Н. Некоторые вопросы ответственности и мер защиты в семейном праве / И.Н. Гливинская // Научные труды РАЮН. – Вып. 9. – Т. 2. – М., 2009. – С. 493.
2. Григорьева А.Г. Мера семейно-правовой ответственности в виде лишения родительских прав / А.Г. Григорьева // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 12. – С. 2.
3. Ерохина Е.В. Лишение родительских прав и восстановление в родительских правах : [практ. пособие] / Е.В. Ерохина ; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург : ОГУ, 2010. – 138 с.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
5. Конвенція ООН Про права дитини : ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-XII // Збірник нормативно-правових актів у сфері функціонування дитячих будинків сімейного типу та приюмних сімей / упоряд. : О.В. Ляковська, Л.М. Палій. – К., 2004. – 296 с.
6. Про охорону дитинства : закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
7. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.
8. Сімейний кодекс України – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2012. – 80 с.
9. Сімейне право України : [підручник] / [Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 200 с.
10. Тригубович Н.В. Правовые отношения детей и родителей / Н.В. Тригубович, О.А. Чаусская. – Саратов : Научная книга, 2004. – 288 с.
11. Фадеева Т.А. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – Ч. 3. – М. : Проспект, 2009. – 632 с.